

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 343.9

Веселовська Н. О.,

старший викладач кафедри кримінального права, кримінології, цивільного та господарського права
ВНЗ «Національна академія управління»

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ЗАСАД ЗАПОБІГАННЯ ВТЯГНЕННЮ НЕПОВНОЛІТНІХ У ПРОТИПРАВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

SOME FEATURES OF CRIMINAL PRINCIPLES PREVENTION OF INVOLVEMENT OF MINORS IN ILLEGAL ACTIVITY

Анотація. У статті розглянуто деякі особливості криміналістичних засад запобігання втягненню неповнолітніх у протиправну діяльність. Висвітлено сучасний стан наукового дослідження особливостей і факторів мотивації неповнолітнього щодо згоди у втягнення його у протиправну діяльність.

Розкрито такі задачі криміналістики як протидія злочинності та запобігання їй своїми, притаманними для цієї галузі права, засобами і методами, ефективними рекомендаціями, що стосуються попередження, виявлення та розслідування злочинів.

Визначено, що криміналістика чинить важливу функцію запобігання злочинності, завдяки виявленню, усуненню та недопущенню вчинення протиправної діяльності неповнолітніми. Підкреслено необхідність вдосконалення особливостей криміналістичного запобігання втягненню неповнолітніх у протиправну діяльність завдяки рекомендаціям практиків і теоретиків, розгляду дискусійних питань та важливості розробки рекомендації та запобіжних заходів.

Наголошено важливість превентивної роботи правоохоронних органів та експертної превенції, розробки дієвих програм, залучення неповнолітніх у роботу із запобігання злочинності, у форуми, правову освіту та інші заходи. Підкреслено необхідність врахування органами охорони правопорядку таких змін злочинності як: професійність, швидкість, миттєве донесення інформації будь-куди територіально (завдяки мережі Інтернет), організованість, технічна та матеріальна укомплектованість та оснащення.

Наголошено на важливості запровадження принципів правосуддя (дружнього до дитини), що передбачає підготовку слідчих і суддів, які розуміють психологію неповнолітніх та працюють нетравматичним способом із неповнолітніми.

Визначено, що експертна превенція тісно пов'язана з криміналістикою, кримінальним процесом, носить міждисциплінарний характер та має три обов'язки вжиття запобіжних заходів працівниками судово-експертних установ, такі, як соціальний обов'язок, правовий обов'язок та етичний обов'язок.

Ключові слова: протидія злочинності, криміналістичне запобігання, превентивна робота, експертна превенція.

Summary. The articles consider some features of forensic principles of preventing the involvement of minors in illegal activities. The current state of scientific research of the features and factors of motivation of a minor to consent to his involvement in illegal activities is highlighted. The tasks of criminology such as combating crime and preventing it with their own, inherent in this branch of law, means and methods, effective recommendations for the preliminary, detection and investigation of crimes are revealed.

It is determined that criminology has the function of crime prevention, detects, identifies and prevents the commission of illegal activities by minors.

The need to improve the features of criminal law prevention of juveniles from entering into illegal activities on the recommendation of practitioners and theorists, review of discussion issues and evaluation of the development of recommendations and precautionary measures is emphasized.

The importance of law enforcement prevention and expert prevention, development of effective programs, juvenile delinquency in crime prevention, forums, legal education and other events was emphasized. The need to manage the protection of law enforcement agencies such changes in crime as: professionalism, speed, instant addition of information anywhere territorially (via the Internet), organization, technical and material compatibility and security.

Prepared by invitation to introduce the principles of justice (from society to the child), which involves the training of investigative and judicial bodies that understand the psychology of minors and work in non-traumatic ways with minors.

It is determined that expert prevention is closely related to forensic, criminal procedure, interdisciplinary nature and has three general management of the implementation of the measures involved by employees of forensic institutions, such as social support, legal convict and ethical body.

Key words: crime prevention, forensic prevention, preventive work, expert prevention.

Постановка проблеми. Найгуманнішим засобом забезпечення безпеки охоронюваних правом суспільних відносин вважається запобігання кримінальних правопорушень. Система запобігання злочинам у своїй основі виходить із загальних теоретичних та практичних підходів, визначених кримінологічною наукою, які передбачають загально-соціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи запобігання злочинам [1, с. 50].

Аналіз останніх досліджень. Базисом для статті стали напрацювання таких науковців, як А.І. Довгань, О.М. Джужа, В.В. Загамула, А.Р. Ікаєв, В.О. Лазарєв, О.М. Процюк, С.В. Харченко, Н.Є. Філіпенко та інші. Проте, незважаючи на пильну увагу до розробки криміналістичних засад запобігання втягненню неповнолітніх у протиправну діяльність, проблема до цього часу залишається невирішеною та потре-

бує подальшого вивчення та розробки дієвих програм.

Мета статті полягає у дослідженні окремих криміналістичних засад запобігання втягненню неповнолітніх у протиправну діяльність.

Виклад основного матеріалу. Запобігання злочинності серед неповнолітніх передбачає встановлення ефективної системи суб'єктів здійснення запобіжної діяльності та механізмів контролю за дотриманням законності у молодіжному середовищі, запровадження дієвих заходів соціального, економічного, організаційного та іншого характерів. Однак, якщо розглядати питання про систему запобігання злочинності у цій сфері комплексно, то слід вести мову також і про вплив криміналістичної діяльності на запобігання злочинності, діяльність якої має бути спрямована на виявлення, усунення та недопущення вчинення протиправної діяльності неповнолітніми [2, с. 100].

Законодавство України про кримінальну відповідальність забезпечує охорону повноцінного розвитку неповнолітніх. Так, згідно із ст. 304 КК України, встановлюється відповідальність за втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність. Проте проблеми країни негативно впливають на розвиток неповнолітніх та сприяють розповсюдженню даного злочину.

Протягом останніх років зміни у соціальному, психічному, фізіологічному розвитку неповнолітніх відбуваються стрімко, тому це впливає на мотивацію їхньої поведінки. Так, неповнолітні не просто стають жертвою втягнення у протиправну діяльність, а часто самі шукають цього, провокують дорослих тощо.

Тому в даний час говоримо про комплексну проблему втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність, розуміючи під вирішенням її вивчення особи жертви злочину, дорослої особи, їхніх зв'язків. Причин та способів втягнення та, що важливо, превентивних заходів.

Деякі десятиліття тому найчастіше за участі неповнолітніх вчинялися злочини проти власності, проте вони не переслідували за мету самоствердження, а вчинялися «за компанію» із друзями. В даний час саме корислива мотивація та жага до відчуття себе значимим штовхають неповнолітнього стати жертвою втягнення у протиправну діяльність.

Складність запобігання даному злочину полягає в тому, що в мотивації неповнолітнього є два фактори, які є протилежними один одному:

1) жага до самоствердження, відокремлення від дорослих (в тому числі родини), розкриття власної індивідуальності;

2) наслідування прикладів, бажання бути частиною колективу.

Неповнолітні легко сприймають ідеї від ліберальних до екстремістських, вони прагнуть одночасно незалежності та чіткості, розуміння ієрархії та волі. Їм подобається наслідувати авторитет, набувати світоглядної та економічної самостійності [3, с. 212].

Саме тому однією з важливих задач криміналістики є не лише протидія злочинності, але й запобі-

гання їй своїми, притаманними для цієї галузі права засобами і методами, ефективними рекомендаціями, що стосуються попередження, виявлення та розслідування злочинів.

Проте можна спостерігати відставання рівня наукових методичних рекомендацій від реальних потреб слідчої практики. Це стосується й такого вкрай небезпечного виду злочинної діяльності як втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність.

Злочинність неповнолітніх небезпечна тим, що вона сприяє розповсюдженню кримінальної субкультури та героїзації її серед неповнолітніх. В суспільстві спостерігається поширення набуття неповнолітніми злочинних навичок, розуміння кримінального способу життя як справедливого та гідного наслідуванню, а особливо яскраво це спостерігається під час залучення неповнолітніх до мітингів і різного роду пікетів.

Превентивна робота правоохоронних органів, експертна превенція, розробка дієвих програм і реальне залучення неповнолітніх у цікаву для них роботу із запобігання злочинності, у форуми та дієві діалоги, які несуть суспільну цінність та безпосередню практичну дієвість, може суттєво допомогти у попередженні і зменшенні втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність.

Не лише власне розслідування, а і робота по запобіганню даного злочину є надважливою через те, що втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність може маскуватися під активною діяльністю секцій, молодіжних клубів, гуртків, організацій. Неповнолітні вважають лідера, вчителя, тобто дорослого злочинця своїм наставником і часто до його думки дослухається уважніше, ніж до порад батьків. Фактично, заради гарного прикладу батьки віддають у секції та гуртки своїх дітей – підлітків, адже для неповнолітнього необхідно мати гарний приклад дорослого в час, коли дитина набуває самостійності, віддаляючись від родини у перехідному віці.

Правоохоронні органи й експерти повинні проводити бесіди із неповнолітніми, в яких обговорювати суть та мету таких організацій та діяльності подібних секцій, адже часто неповнолітні можуть відчувати близькість легкого заробітку (коли стають помічниками інструктора, наприклад), або владу та часто не розуміють, що вчиняють протиправне діяння. Крім того, часто неповнолітні бояться покарання чи розправи з боку інших членів колективу чи самого «наставника». Психологічна віддаленість від родини сприяє тому, що неповнолітній відчуває страх і невпевненість, а також покинутість і самотність.

Тому це кримінальне правопорушення виявляється і розкривається часто випадково, а не внаслідок цілеспрямованої діяльності правоохоронних органів. Вказане обумовлює актуальність проблеми пошуку адекватних методів і способів не лише розкриття та розслідування вказаного злочину, а і необхідності проведення криміналістичного запобігання втягненню неповнолітніх у протиправну діяльність.

Небезпека втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність полягає також в тому, що неповноліт-

ні як жертви не лише отримують моральну шкоду, а і збільшує кількість правопорушників. Таким чином, спостерігаємо порочне коло: неповнолітні за участі дорослих злочинців поповнюють ряди правопорушників, організатори уникають покарання, продовжуючи втягувати інших неповнолітніх у протиправну діяльність, що в разі збільшує кількість правопорушень в країні, з якими все важче боротися.

Саме тому запобігання, виявлення, розслідування та вивчення цього злочину є актуальним і практично значущим.

Правоохоронні органи та експерти враховують, що злочинність змінилася, стала більш професійною; завдяки можливостям мережі Інтернет швидкою та всеохоплюючою; організованою, краще технічно та матеріально укомплектованою, оснащеною матеріально і технічно. Необхідно враховувати постійні зміни законодавства, що ускладнює процес розслідування: реформи, які проявляються в одній галузі, проте тягнуть за собою невідповідність із іншими галузями чи напрямками, обмеження повноважень слідчого, зростання ролі суду щодо видачі дозволів на проведення слідчих (розшукових) дій; необхідне навчання та розвиток для використання спеціальних знань; крім того, реформи привели до кадрових змін: досвідчених слідчі змінилися на нових працівників, які потребують тривалого набуття досвіду задля ефективного розслідування правопорушень.

За результатами статистичних даних, в Україні кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, передбачених статтею 304 КК України, поступово зменшується. Протягом 2014 р. було зареєстровано 616 таких кримінальних правопорушень; у 2015 р. виявлено 526 таких фактів, у 2016 р. – 322, у 2017 р. – 282, у 2018 р. – 234, в 2019 р. – 154, а у 2020 р. – 160 [4]. Це може бути як ознакою латентності, так і ймовірним результатом відповідної превентивної роботи правоохоронних органів, судово-експертних установ тощо, що допомагає запобігти правопорушенням.

Так, експертна превенція, яка тісно пов'язана з криміналістикою, кримінальним процесом та носить міждисциплінарний характер, має три обов'язки вжиття запобіжних заходів працівниками судово-експертних установ: (1) соціальний обов'язок; (2) правовий обов'язок; (3) етичний обов'язок [5, с. 251].

Чому саме судові експерти за допомогою спеціальних знань можуть встановити умови скоєння правопорушень, їх причини й обставин, отже, мають змогу розробити спеціальні заходи запобіжного характеру.

У 60-х роках ХХ століття науковці почали порушувати питання щодо можливості криміналістичної та експертної превенції, адже криміналістика і кримінологія постійно вивчають, розробляють та описують певні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, мають велику теоретичну і практичну базу, що дало змогу виокремити як теорію судової експертизи взагалі, так і експертної превенції [5, с. 252]. Зокрема, І.А. Алієвим розроблені функції

експертної превенції, її принципи, зміст, структура та можливість взаємодії щодо запобігання правопорушенням [6, с. 21].

Теорія криміналістики, судової експертизи та кримінології превенції постійно розвиваються, враховуючи досвід і наукові відкриття, еволюціонують або виконувати свої основні функції, однією з яких є запобігання кримінальним правопорушенням, саме тому робота з попередження втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність є важливою та необхідною.

Надзвичайно важливим є затвердження Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року [7], адже робота щодо здійснення прав та свобод неповнолітніх можлива лише завдяки розробці дієвих заходів соціалізації та адаптації, підтримці та постійній профілактичній роботі із неповнолітніми з груп ризику, жертвами втягнення у протиправну діяльність і такими, які є у конфлікті із законом.

Для запровадження принципів правосуддя (дружнього до дитини) одним головних є підготовка слідчих і суддів, які дійсно розумітимуть психологію неповнолітніх, працюватимуть із ними так, що це не буде травматичним для неповнолітнього, а стане поштовхом для зміни поведінки із протиправної до законослужняної.

Крім безпосередньої роботи таких слідчих і суддів необхідним є проведення освітніх заходів, де такі фахівці будуть ділитися практичними доробками своєї діяльності, обговорювати проблеми, з якими зустрічаються на практиці інші фахівці, та знайомитися із дослідженнями науковців з цього питання.

Так, вітчизняними дослідженнями останніх років, які розкривають деякі окремі криміналістичні аспекти проблеми втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність і запобіжних заходів щодо цього кримінального правопорушення, є дисертації А.І. Довганя, В.В. Загамули, А.Р. Ікаєва, В.О. Лазарева, О.М. Процюк, С.В. Харченка та інших.

С. В. Харченком зокрема сформульовано криміналістичні рекомендації щодо проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх підозрюваних в умовах «зелених кімнат» при підрозділах Національної поліції України, особливості роботи в разі, якщо неповнолітній має розумові, фізичні, психічні вади наголошено на необхідності психологічного вивчення особистості для подальшого використання інформації для тактичних цілей, а також для розробки подальших запобіжних заходів [8, с. 10–11].

Розглядаючи кримінально-процесуальну регламентацію і тактику проведення допиту неповнолітнього підозрюваного, О.М. Процюк робить акцент на вивченні особи неповнолітнього, що також дає змогу застосувати нові превентивні заходи, що можуть стати дієвими для жертв втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність [9].

В.О. Лазарева робить акцент на важливості участі спеціалістів для надання психологічної допомоги неповнолітнім; підкреслює необхідність володін-

ня спеціальними знаннями, що також є важливою інформацією як для розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність, так і для запобігання цьому злочину [10].

Розробив пропозиції щодо розробки криміналістичної методики розслідування втягнення неповнолітніх у заняття жебрацтвом А.І. Довгань, який надав рекомендації щодо вдосконалення положень такої методики, навівши чіткі рекомендації щодо впровадження цих рекомендацій для роботи слідчих, а також запропонував алгоритми дій слідчого, що впливатиме на більш якісне розкриття у зазначену протиправну діяльність, що також може слугувати для запобігання кримінального правопорушення, передбаченого ст. 304 КК України [11].

В.В. Загамула у дисертації на тему «Втягнення неповнолітніх у заняття проституцією» розкрив низку аспектів щодо втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність, розглянув найпоширеніші способи здійснення досліджуваного діяння, розкрив зміст слідчої картини й описав типові слідчі ситуації, а також розглянув особливості проведення допиту потерпілого неповнолітнього [12].

Таким чином, науковцями, теоретиками і практиками постійно вдосконалюються особливості криміналістичного запобігання втягненню неповнолітніх у протиправну діяльність, порушуються важливі дискусійні питання, зокрема тих, що стосуються необхідності облаштування «зелених кімнат». Вони дають змогу дійсно розробляти такі рекомендації та запобіжні заходи, що є актуальним для нашого часу та суспільно-політичної ситуації.

Важливо використовувати та реально впроваджувати нові рекомендації, перевіряти їх, вдосконалювати, проте для цього необхідна активна діяльність

правоохоронних органів, експертів, фахівців, що працюють у ювенальній юстиції.

Розробка таких рекомендацій повинна доноситися через навчально-освітні центри. На місцевому рівні це можуть бути бібліотеки, заклади освіти, заходи громадських організацій, залучення лідерів думок, які є впливовими на формування світогляду неповнолітніх. Залучення засобів масової інформації повинно проводитися на рівні, який дійсно зацікавить неповнолітніх або буде не формальним, а актуальним та наповненим корисною інформацією для фахівців.

Організація «круглих столів», дискусійних клубів та залучення неповнолітніх як фокус-групи та осіб, які можуть надати корисну інформацію, є також важливим.

Лише в разі організації комплексної цілеспрямованої роботи щодо подолання втягненню неповнолітніх у протиправну діяльність за участі експертів, правоохоронців та інших служб і організацій, що працюють із неповнолітніми, приведе до досягнення мети – запобігти злочину, передбачену ст. 304 КК України.

Висновки. Вищевикладене дає змогу стверджувати, що однією з важливих задач криміналістики є не лише розкриття злочинів, але й запобігання злочинності своїми, притаманними для цієї галузі права, засобами і методами, ефективними рекомендаціями, що стосуються попередження, виявлення і розслідування злочинів.

На сьогодні існує гостра необхідність вивчення, розроблення та покращення існуючих криміналістичних засад запобігання втягненню неповнолітніх у протиправну діяльність, залучення слідчих і суддів для нетравмуючої роботи з неповнолітніми, розроблення нових програм для реалізації криміналістичних напрямів превентивної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Запобігання пенітенціарній злочинності в Україні: посібник / за заг. ред. О.М. Джужі. К.: ВД «Дакор», 2014. 96 с.
2. Курилюк Ю.Б. Правове регулювання запобігання злочинам проти прикордонної безпеки України. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2019. № 2(64). С. 100–106.
3. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія: навч. посіб. К.: Академвидав, 2005. 360 с.
4. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2014–2019 рр. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>
5. Філіпенко Н.С. Приватна теорія експертної превенції: генеза та сучасний стан. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 250–255.
6. Алиев И.А. Правовые и организационные проблемы экспертной профилактики. Баку, 1987. 96 с.
7. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 № 1027-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-p>
8. Харченко С.В. Тактика проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх підозрюваних: дис. ... канд. юрид. наук.: спец. 12.00.09 / НАВС. К., 2016. 237 с.
9. Процюк О.М. Кримінальна процесуальна регламентація й тактика проведення допиту неповнолітнього підозрюваного: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / НАВС. К., 2017. 20 с.
10. Лазарев В.О. Криміналістична характеристика та особливості розслідування втягнення неповнолітнього у заняття проституцією і сутенерства: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. Сєверодонецьк, 2019. 267 с.
11. Довгань А.І. Методика розслідування втягнення неповнолітнього у заняття жебрацтвом: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / ЛьвівУБП; НУ «ЛП». Львів, 2019. 212 с.
12. Загамула В.В. Методика розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / НАВС. К., 2019. 242 с.